

دانشگاه پیام نور

جرم‌شناسی

دکتر محمدرضا ظفری

دکتر مهدی مؤمنی

دکتر احمد رضا ونکی

دکتر رحمت‌اله رضایی

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه ملی، که یک واجب دینی است.^۱

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پر بار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه مطالعه هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

۱. پیام مقام معظم رهبری به مناسبت آغاز هفته کتاب ۷۲/۱۰/۴

سوره‌ای که بر آن فرستاده عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

هشت

پیشگفتار

۱	فصل اول: کلیات و روش تحقیق در جرم‌شناسی
۱	هدف کلی
۱	هدف‌های یادگیری
۱	مقدمه
۲	۱-۱ کلیات
۲	۱-۱-۱ مفهوم‌شناسی
۶	۲-۱-۱ موضوع جرم‌شناسی
۸	۳-۱-۱ اهداف و فواید جرم‌شناسی
۱۱	۴-۱-۱ ویژگی‌های دانش جرم‌شناسی
۱۴	۵-۱-۱ جایگاه جرم‌شناسی
۱۶	۶-۱-۱ پیدایش و تحولات تاریخی جرم‌شناسی
۲۵	۲-۱ روش تحقیق در جرم‌شناسی
۲۵	۱-۲-۱ پژوهش‌های کمی در جرم‌شناسی
۲۷	۲-۲-۱ پژوهش‌های کیفی در جرم‌شناسی
۲۹	خلاصه فصل اول
۳۰	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول
۳۰	خودآزمایی تشریحی فصل اول
۳۱	فصل دوم: جرم‌شناسی نظری
۳۱	هدف کلی
۳۱	هدف‌های یادگیری
۳۱	مقدمه
۳۳	۱-۲ مفهوم و شاخه‌های جرم‌شناسی نظری

۳۳	۲-۱-۱ تعریف
۳۵	۲-۱-۲ شاخه‌های جرم‌شناسی نظری
۳۹	۲-۲ بررسی برخی نظریه‌های جرم‌شناسی
۴۰	۲-۲-۱ نظریه شخصیت
۴۵	۲-۲-۲ نظریه معاشرت ترجیحی
۴۹	۲-۲-۳ نظریه یادگیری
۵۱	۲-۲-۴ نظریه فشار
۵۳	۲-۲-۵ نظریه برچسب‌زنی
۵۵	۲-۲-۶ نظریه بزه‌دیده‌شناسی
۵۷	خلاصه فصل دوم
۵۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۵۹	خودآزمایی تشریحی فصل دوم
۶۱	فصل سوم: جرم‌شناسی عملی (کاربردی)
۶۱	هدف کلی
۶۱	هدف‌های یادگیری
۶۱	مقدمه
۶۲	۳-۱ جرم‌شناسی بالینی
۶۳	۳-۲ جرم‌شناسی انتقادی (حقوقی)
۶۴	۳-۳ جرم‌شناسی پیشگیری
۶۴	۳-۳-۱ مفهوم
۶۸	۳-۳-۲ انواع پیشگیری از جرم
۱۰۰	خلاصه فصل سوم
۱۰۲	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۱۰۲	خودآزمایی تشریحی فصل سوم
۱۰۳	فصل چهارم: بررسی جرم‌شناختی بزهکاری و بزهکاران با تأکید بر نظام حقوقی ایران
۱۰۳	هدف کلی
۱۰۳	هدف‌های یادگیری
۱۰۳	مقدمه
۱۰۶	۴-۱ سن و بزهکاری در حقوق ایران
۱۰۸	۴-۱-۱ بزهکاری اطفال
۱۲۲	۴-۲ جنسیت و بزهکاری در حقوق ایران
۱۲۳	۴-۲-۱ اختلاف آماری بزهکاری زنان نسبت به مردان
۱۲۵	۴-۲-۲ جرایم خاص زنان
۱۲۷	۴-۳ تأثیر نظریات جرم‌شناختی بر حقوق ایران
۱۲۸	۴-۳-۱ اصل فردی‌کردن و پرونده شخصیت

۱۳۴	۲-۳-۴ نظریه برچسب زنی و تأثیر آن بر حقوق کیفری ایران
۱۴۲	۳-۳-۴ تأثیر آموزه عدالت ترمیمی در قوانین کیفری ایران
۱۴۵	۴-۳-۴ تکرار جرم، پایداری در بزهکاری
۱۵۰	۵-۳-۴ جرم‌شناسی جرایم مواد مخدر
۱۶۶	۴-۴ جرم مواد مخدر از منظر جرم‌شناسی پیشگیری
۱۶۸	خلاصه فصل چهارم
۱۷۰	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۱۷۱	خودآزمایی تشریحی فصل چهارم
۱۷۳	واژه‌نامه انگلیسی - فارسی
۱۷۵	پاسخنامه
۱۷۷	منابع

پیشگفتار

جرم‌شناسی به‌عنوان یک دانش مستقل و درعین حال ترکیبی با استفاده از داده‌های علوم مختلف، به‌ویژه زیست‌شناسی جنایی، جامعه‌شناسی جنایی و روان‌شناسی جنایی، درصدد شناسایی علل و عوامل وقوع جرم، پیشگیری از آن و راه‌های اصلاح و دوباره سازگاری فرد با جامعه است.

اهمیت این دانش به اندازه‌ای است که بهره‌مندی از اصول و دستاوردهای آن، شرط مطلوب و معقول بودن نظام جزایی هر کشوری است. امروزه خط تمایز بین حقوق جزای سنتی با حقوق جزای مدرن، در همین نکته نهفته است.

بنابراین ضرورت یادگیری دانش جرم‌شناسی، بدیهی و بی‌نیاز از توضیح است. در مقطع کارشناسی حقوق، درس جرم‌شناسی تنها مدخلی برای آشنایی دانشجویان حقوق با قلمرو وسیع این دانش است. از این رو تنها دانشجویان محترم فرصت می‌یابند با مفاهیم اولیه و اصول کلی و نظریه‌های جرم‌شناسی و انعکاس آن‌ها در نظام حقوقی ایران آشنا شوند.

با هدف در دسترس قرار دادن کتابی که جامع مطالب ذکر شده در سرفصل مصوب شورای برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری باشد، این کتاب با همت چهار تن از اعضای گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه پیام‌نور تالیف و به زیور طبع آراسته شد. از کلیه اساتید محترم حقوق، دانشجویان گرامی، قضات محترم، وکلای فرهیخته دادگستری مستدعی است ضمن بررسی و نقد اثر حاضر چنان‌چه نکته یا ایرادی در رفع کاستی‌ها و تکمیل آن موثر دیدند، گروه مولفان را بی‌بهره نگذارند.

فصل اول

کلیات و روش تحقیق در جرم‌شناسی

هدف کلی

آشنایی دانشجویان محترم با مفاهیم کلی و روش تحقیق در جرم‌شناسی.

هدف‌های یادگیری

- از دانشجو انتظار می‌رود پس از پایان تدریس؛
۱. مفهوم و موضوع جرم‌شناسی را تبیین کند.
 ۲. فایده‌های جرم‌شناسی را بررسی تحلیلی کند.
 ۳. ویژگی‌های دانش جرم‌شناسی را توضیح دهد.
 ۴. تاریخچه پیدایش و تحولات دانش جرم‌شناسی را توضیح دهد.
 ۵. ویژگی‌های تحقیقات کیفی و کمی در جرم‌شناسی را تشریح نماید.

مقدمه

یکی از مسائل مهم و پیچیده همه دوران‌های زندگی بشر، که همواره ذهن او را به خود مشغول داشته جرم بوده است. اینکه چرا جرم در جامعه وجود دارد و چگونه می‌توان معمای جرم را حل کرد، به این پرسش، پاسخ‌های گوناگونی داده شده است. اما بسیاری از آن‌ها بر درک واقع‌بینانه‌ای استوار نیست. شاید نبود نگاهی عمیق و جامع به بزهکاری، و رویکردهای غیرعلمی و غیرواقع‌بینانه و احساسی متفکران و حکومت‌ها را

بتوان از عمده دلایل عدم موفقیت جوامع، در طول تاریخ در کنترل و مهار بزهکاری به حساب آورد.

امروزه جرم‌شناسی، دانشی ترکیبی و نوظهور و از جمله رشته‌های علمی است که رشد و توسعه آن، زمینه رشد و تعالی نظام حقوق کیفری را فراهم آورده است. این علم عهده‌دار شناخت چیستی و چرایی جرم است و چگونگی مواجهه مؤثر با جرم را می‌آموزد. همچنین تبیین درست جایگاه و به‌کارگیری آن، می‌تواند به سعادت و بهروزی جوامع بشری ختم شود.

از هم‌پاشیدگی کانون خانواده‌ها، افزایش اعتیاد، تجاوز، ولگردی، میل به عصیان و انحراف فقط مختص جوامع خاص نیست. کشور ما نیز از رهگذر این آسیب‌ها، مصون نمانده است. اگر نتوانیم با نگاه علمی و تخصصی به تبیین مسائل راجع به بزهکاری پردازیم و راه حل آن‌ها را به‌دست آوریم، شکست نظام حقوق کیفری، امری اجتناب‌ناپذیر است.

جرم‌شناسی یکی از مهم‌ترین شاخه‌های علوم جنایی است که در حدود یک و نیم قرن اخیر با هدف بررسی ابعاد گوناگون پدیده مجرمانه، شناخت مباشران و قربانیان آن، به‌صورت علمی ظهور یافته است. جرم‌شناسان سعی کرده‌اند با نگاهی انتقادی و فراملی، مبارزه با جرم و انحراف را به نقطه مطلوب برسانند.

این فصل شامل دو مبحث است که در مبحث اول، کلیات و در مبحث دوم، روش تحقیق در جرم‌شناسی بررسی می‌شود.

۱-۱ کلیات

در این مبحث، مفهوم‌شناسی، موضوع، ویژگی‌ها، جایگاه، اهداف و فواید و نیز سیر تحولات تاریخی جرم‌شناسی را مطالعه خواهیم کرد.

۱-۱-۱ مفهوم‌شناسی

اصطلاح «جرم‌شناسی» «Criminology» مرکب از دو واژه لاتین «Crimen» به‌معنای جرم و اتهام، و «Logia» به‌معنای علم و شناخت است. اصطلاح جرم‌شناسی را اولین بار «تویی نار» فرانسوی در سال ۱۸۷۹ میلادی به‌کار برد. چند سال بعد نیز «گاروفالو» قاضی ایتالیایی در کتابی با همین نام جرم‌شناسی استفاده نمود.^۱

۱. مهدی کی‌نیا، میانی جرم‌شناسی، جلد اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۶، چاپ نهم، ص ۲ و ۳

در کتاب‌های جرم‌شناسی، تعاریف مختلفی از این علم به چشم می‌خورد. زیرا جدید بودن علم جرم‌شناسی، تنوع دیدگاه‌ها، ماهیت میان‌رشته‌ای و تاثیرپذیری آن از علوم مختلف مانند روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، زیست‌شناسی و پزشکی موجب گردیده تا ارائه تعریفی جامع و کامل از جرم‌شناسی امری دشوار به نظر برسد.^۱

«سیلیک» جرم‌شناسی را دانش جرم می‌داند.^۲ «وثن» آن را مطالعه علمی پدیده مجرمانه معرفی نموده است.^۳ از دیدگاه «ریموند گسن» جرم‌شناسی علمی است که در آن عوامل و فرایندهای کنش جنایی بررسی می‌شود. در این رهگذر «ژان پیناتل» نیز جرم‌شناسی را علم مطالعه جرم می‌داند و جرم هم از دیدگاه او هر فعلی است که کیفر برای آن در نظر گرفته شده باشد.^۴

«انریکو فری» جرم‌شناسی را از دیدگاه جامعه‌شناسانه می‌نگرد. او معتقد است جرم‌شناسی علم مطالعه و بررسی جرم به مثابه عمل طبیعی و اجتماعی یک انسان و نه به منزله یک عمل قضایی مجرد است.^۵ مرحوم دکتر نوربها، جرم‌شناسی را مطالعه علمی جرم و مجرم تعریف کرده است.^۶

آنچه در این تعاریف بیش از همه جلب توجه می‌نماید این است که هرکدام از آن‌ها جرم‌شناسی را از منظری خاص مورد توجه قرار داده‌اند. در این میان به نظر می‌رسد؛ تعریف استاد مرحوم دکتر کی‌نیا طلایه‌دار دانش جرم‌شناسی در ایران بیش از سایر تعاریف، در خور توجه باشد:

«جرم‌شناسی یا بزه‌شناسی رشته‌ای است از «علوم جنایی» که درباره «عوامل جرم‌زا» و کیفیات و امور و مقتضیات و شرایط فردی و محیطی و اجتماعی مؤثر در بروز رفتار جنایی یا علل وقوع جرم و صور گوناگون بزه و جنبه‌های کمی و کیفی آن و از پیدایش حالت خطرناک در انسان یا انسان‌های تبهکار و معمای تشکیل گروه‌های جامعه‌ستیز در میان جوامع انسانی با روش عینی و علمی یا مشاهده و آزمون و مقایسه و استقرای کافی به بررسی و تحقیق مداوم می‌پردازد تا مگر با استمداد از تمام

۱. فرید محسنی، جرم‌شناسی، انتشارات دانشگاه امام صادق(ع)، چاپ دوم، تهران، ۱۳۹۶، ص ۲۶

2. Ernest seelig: Traite de criminologie P-3. Paris P.V.F, 1956

3. R.Vouin: Droit penal et criminologie, Paris, 1956, P.3

۴. کی‌نیا، همان، ص ۶

5. Ferri, Enrico, Criminal Sociology, Createspase indepenelemt publishing, platform, 2015, P-20.

۶. نوربها، رضا، زمینه جرم‌شناسی، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۷، ص ۵۲

تخصص‌های علمی بر طرق پیشگیری مستقیم یا غیرمستقیم، از حدوث جرایم و روش‌های درمان و اصلاح و تربیت بزهکاران یا کسانی که در اثر عوامل جرم‌زای فردی (تن و روان) و محیط طبیعی و اجتماعی بدی را برگزیده‌اند و از خود رو برتافته و از انسانیت گریخته‌اند، به پرورش دوباره و از نوسازگار ساختن آنان با جامعه و نظام اجتماعی، دست یابند.^۱

به نظر می‌رسد در کنار توصیف مفصلی که از این تعریف شده و آن را جامع و مانع خوانده‌اند،^۲ شاید این نقد وارد باشد که این تعریف علاوه بر طولانی بودن، به موضوعاتی نظیر بزه‌دیده‌شناسی نپرداخته و به ماهیت میان‌رشته‌ای جرم‌شناسی^۳ اشاره نشده است.

به نظر می‌رسد، جرم‌شناسی به طور ساده یعنی علم و شناخت جرم. امروزه تردیدی وجود ندارد که مطالعه جرم جزء اصلی و جدانشدنی جرم‌شناسی است. با وجود این، نباید جرم را در اینجا فقط در رفتار مجرمانه خلاصه نمود. زیرا به اعتقاد بسیاری از جرم‌شناسان، مطالعه جرم، مستلزم بررسی شخصیت بزهکار، حالات خطرناک و انگیزه‌های او است. از این رهگذر است که جامعه برای واکنش متناسب در قبال جرم و ایمن‌سازی خود نباید منتظر وقوع جرم بماند بلکه باید احتمال وقوع خطر را پیش‌بینی نماید و با واکنشی پیشگیرانه از ابزارهایی علمی و کاربردی برای مهار آن‌ها استفاده ببرد.^۴

۱. کی‌نیا، همان، ص ۴

۲. همان

۳. تحول جرم‌شناسی در بستر خاستگاه‌های پیدایش آن نشان می‌دهد که این علم نخست در چهارچوب یک قلمرو مطالعاتی چندرشته‌ای زیست‌شناسی، انسان‌شناسی، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی در پرتو جرم‌شناسی اثباتی در سده نوزدهم آغاز شد و سپس با رشد و پیشرفت اثبات باوری و علم باوری در بستر مطالعات میان رشته‌ای به جرم‌شناسی جریان اصلی، از سده بیستم پیوند خورد. (مهرداد رایجیان اصلی، درآمدی بر جرم‌شناسی، انتشارات سمت، تهران، چاپ سوم، ۱۳۹۸، ص ۳۷) و از این روست که جرم‌شناسی در فرانسه همچون ایران در دانشکده حقوق پیش‌بینی و آموزش داده می‌شود ولی در کانادا (کبک- مونترال) رشته‌ای وابسته به دانشکده علوم اجتماعی است. (لاسال، ژان، ایو (۱۳۷۹) تحولات علوم جنایی و آموزش و تحقیقات جرم‌شناسی در فرانسه، ترجمه دکتر علی حسین نجفی ابرندآبادی، مجله تحقیقات حقوقی، دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۲-۳۱، ص ۲۴۰)

۴. به طور کلی جرم‌شناسان حالت خطرناک را عبارت از اقتران عوامل جرم‌زا و تأثیر آن‌ها در شخص معین جهت ارتکاب جرم تعریف کرده‌اند.

علاوه‌براین، روشن است که در بسیاری از پدیده‌های مجرمانه این فقط بزه‌کار نیست که نقش ایفا می‌کند، بلکه بزه‌دیده نیز در خیلی از مواقع هم پای بزه‌کار در وقوع جرم نقش دارد. از نظر جرم‌شناسی، خانم‌هایی که با لباس‌های تحریک‌کننده و آرایش‌های غلیظ خودنمایی می‌کنند، در واقع، خود را در معرض بزه‌دیدگی بیشتری قرار می‌دهند تا بانوانی که دارای پوشش مناسب هستند.

پس علاوه‌بر بزه‌کار باید بزه‌دیده نیز مورد واکاوی قرار گیرد. امروزه در دانش جرم‌شناسی، رشته بزه‌دیده‌شناسی توانسته است با داده‌های خود، تا حدود زیادی، از میزان ارتکاب جرایم بکاهد.

افزون بر این موارد، یکی از حوزه‌های مورد علاقه جرم‌شناسی، بررسی واکنش‌های اجتماعی علیه پدیده مجرمانه است. اکثر قریب به اتفاق نظام‌های حقوقی، امروزه بر این باورند که مجازات تنها راه واکنش در برابر جرم نیست. بلکه در کنار مجازات‌ها باید با پاسخ پیش‌دستانه به جرم، از اقدامات پیشگیرانه به مثابه مکمل و حتی در برخی موارد، جایگزین مجازات‌ها استفاده نمود.^۱

جرم‌شناسی در مطالعه پدیده بزهکاری، باید علل و عوامل وقوع جرم، یا اوضاع و احوال و مقتضیات فردی و اجتماعی آن را هم بررسی کند. بایستی به نقش جامعه و محیط و خانواده و نیز شرایط اقتصادی و محرومیت و بیکاری و سایر عوامل موثر در به وجود آمدن این پدیده اجتماعی توجه نماید. جرم‌شناس با بررسی این عوامل، به مطالعه عملکرد دولت‌ها در قبال کنترل و مهار جرایم، پرداخته، ارائه طریق می‌کند. در واقع جرم‌شناسی در این حوزه سعی می‌کند با راهنمایی کردن دولت‌ها به سمت اتخاذ یک سیاست جنایی منطقی و مطلوب، به مهار جرم و مدیریت بزهکاری کمک نماید. پس از این نقطه نظر هم شاهد هستیم که یکی از شئون جرم‌شناسی، ورود به حوزه مطالعه سیاست جنایی دولت‌هاست و دیدگاه‌های کلی حکومت‌ها را در قبال رویکردهای مقابله با جرم به بوته نقد و بررسی می‌کشد. با توجه به ابعاد مختلف جرم‌شناسی و نظریات مطرح شده می‌توان تعریف جرم‌شناسی را چنین جمع‌بندی کرد: «جرم‌شناسی شاخه‌ای از علوم جنایی است که به بررسی پدیده بزهکاری، شخصیت بزه‌کار، بزه‌دیده و حالت خطرناک آنان و نیز عوامل ارتکاب جرم در سطح

1. Pinatel (j), La Criminologie, paris LTD, 1970, PP-14-15.

خرد و کلان جامعه می‌پردازد و با استفاده از علوم و ابزارهای مختلف جهت پیشگیری از جرایم و درمان و بازپروری مجرمان، برنامه‌های مدونی را ارائه می‌دهد».

۱-۱-۲ موضوع جرم‌شناسی

به‌طور سنتی، موضوع جرم‌شناسی طی سالیان متمادی بر محور جرم و مجرم استوار بود. ولی به‌تدریج این نگرش تغییر یافت و بر دامنه موضوعات این علم نوظهور افزوده شد. اگرچه هنوز هم اصلی‌ترین و مهم‌ترین موضوع جرم‌شناسی مطالعه جرم است و جرم ربط مستقیمی با شناخت مجرم و شخصیت و انگیزه‌های او دارد. اما باید پذیرفت که جرم‌شناسی با مطالعه این دو موضوع لازم ولی ناکافی، نتوانست توفیق چندانی برای حل معمای جرم به‌دست آورد. تا اینکه «فن هانتینگ» در سال ۱۹۴۸ میلادی بر روابط موجود میان بزه‌دیده و بزه‌کار متمرکز شد تا شاید بتواند به شناخت درستی از پدیده مجرمانه دست یابد. بعد از او «مندلسون» در سال ۱۹۴۷ ملاحظات را مبتنی بر تقصیر بزه‌دیده در پدیده مجرمانه، مطرح کرد که به شکل مناقشه برانگیزی به کشف ردپای بزه‌دیده در سیر تکوین جرم اشاره داشت.^۱ امروزه با الحاق مطالعه شخصیت بزه‌دیده و بررسی نقش او در وقوع جرم به‌عنوان یکی دیگر از موضوعات جرم‌شناسی و نیز توجه به او به‌عنوان زیان‌دیده اصلی پدیده مجرمانه، جرم‌شناسی توانست راهکارهای جدید و ارزشمندی نظیر مباحث مربوط به «عدالت ترمیمی»^۲ را طرح نماید که قوانین کیفری کشورهای گوناگون را تحت تأثیر خود قرار داده است. تا جایی که می‌توان گفت یکی از اهداف تاسیس شورای حل اختلاف در ایران نیز تحقق چنین هدفی است.^۳

خانم «دلماش مارتی» جرم‌شناس معاصر فرانسوی، موضوع جرم‌شناسی را «پدیده مجرمانه» معرفی می‌کند. پدیده مجرمانه از دیدگاه او اعم از جرم و انحراف

۱. عبدالعلی توجهی، جایگاه بزه‌دیده در سیاست جنایی ایران، رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۷، ص ۲۲

۲. از عدالت ترمیمی تعاریف گوناگونی به‌عمل آمده است؛ «تونی مارشال» نویسنده و جرم‌شناس انگلیسی در تعریف قابل قبولی از آن می‌گوید: عدالت ترمیمی فرایندی است که در آن کلیه کسانی که در خصوص یک جرم خاص سهمی دارند (نظیر بزه‌کار و بزه‌دیده) گرد هم می‌آیند تا به‌طور جمعی درباره چگونگی برخورد با آثار و نتایج جرم و مشکلات ناشی از آن برای آینده تصمیم گرفته و راه حلی بیابند.

Morrisot and g, Maxwell (2002) Restorative justice for juveniles, Hart Publishing, oxford, 2002, PP58-60.

۳. محسنی، همان، ص ۵۲

(کجروی) است. زیرا هر دو پدیده (جرم یا انحراف)، نتیجه نقض یا عدم رعایت هنجارهای اجتماعی است. با این تفاوت که جرم نقض یک هنجار اجتماعی تقنینی است که با توجه به ماهیت آن دارای ضمانت اجرای کیفری، اداری، انضباطی است. اما انحراف، عدم احترام به هنجارهای اجتماعی فاقد ضمانت اجرای رسمی است.^۱

بدین ترتیب، مفهوم انحراف یا کجروی به رفتارهایی اشاره دارد که ضمانت اجرای آن‌ها در خارج از قانون مشخص می‌شود. رفتارهای هنجارشکنانه‌ای که برای یک گروه اجتماعی نظیر خانواده، مدرسه و محله اختلاف و تعارض ایجاد می‌کند، در تعریف انحراف قرار می‌گیرند.^۲ به همین دلیل جرم‌شناسی، امروزه برخلاف گذشته، افزون بر جرم به معنای قانونی آن، رفتارهای دیگری مانند اعتیاد، الکلیسم، ولگردی، روسپی‌گری و خودکشی را که ممکن است در نظام‌های حقوقی برخی از کشورها جرم‌انگاری نشده باشد، به‌عنوان مصادیقی از کجروی مورد بررسی و مطالعه قرار می‌دهد.

یکی دیگر از موضوعات مهم و کاربردی جرم‌شناسی، «پیشگیری»^۳ است. امروزه در محافل حقوق کیفری اعم از محافل علمی یا مراکز پلیسی و قضایی به شدت مورد توجه می‌باشد. پیشگیری در جرم‌شناسی به زبان ساده عبارت است از:

«رویارویی با تبهکاری با استفاده از تکنیک‌های گوناگون مداخله، به منظور ممانعت از وقوع جرم».^۴ امروزه برای پیشگیری، می‌توان انواع مختلفی را برشمرد.^۵

از دیگر موضوعات مورد علاقه جرم‌شناسی، مطالعه شخصیت بزهکار به مدد علوم مختلف پزشکی، روان‌شناسی و روان‌پزشکی است که با هدف اصلاح و درمان مجرم و پیشگیری از تکرار جرم صورت می‌گیرد. این مطالعه در شاخه‌ای از جرم‌شناسی به نام «جرم‌شناسی بالینی»^۶ صورت می‌گیرد.^۷

۱. لازر، کریستین، درآمدی بر سیاست جنایی، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ پنجم، میزان، ۱۳۹۵، ص ۱۷-۱۶

۲. علی حسین نجفی ابرندآبادی، و حمید هاشم بیگی، دانشنامه جرم‌شناسی، چاپ سوم، گنج دانش، ۱۳۹۳، ص ۱۳۳

3. Prevention.

۴. ریموند گسن، جرم‌شناسی کاربردی، ترجمه دکتر مهدی کی‌نیا، تهران، چاپخانه علامه طباطبائی، ۱۳۷۰، ص ۱۳۳.

۵. از انواع پیشگیری از جرم می‌توان به پیشگیری کیفری و غیرکیفری، عمومی و اختصاصی، اولیه، ثانویه و ثالث، فعال و انفعالی، پیشگیری از بزه‌دیدی و پیشگیری از بزهکاری، پیشگیری اجتماعی، وضعی و رشدمدار اشاره کرد؛ نک:

محمد علی حاجی ده آبادی، جرم‌شناسی کاربردی، نشر المصطفی، چاپ دوم، قم، ۱۳۹۷، ص ۸۸-۸۲

6. Clinical Criminology.

۷. در فصل مربوط به جرم‌شناسی کاربردی مباحث مبسوطی در این زمینه ارائه خواهد شد.

باید مطالعه در قوانین و مقررات حقوقی به منظور اصلاح و بازنگری در آن‌ها و تغییر رویکرد در نظام‌های حقوقی در جهت جرم‌زا نبودن مفاد آن‌ها را یکی دیگر از موضوعات جرم‌شناسی دانست. شاخه «جرم‌شناسی انتقادی»^۱ متکفل این امر است. اساساً این رشته از جرم‌شناسی کاربردی، وظیفه خود را به انتقاد از نظام عدالت کیفری اختصاص داده، همواره خواستار تغییر در قوانین و موسسات عدالت کیفری براساس مؤلفه‌های جرم‌شناسی است. با توجه به تعریف جرم‌شناسی، در مقام جمع‌بندی می‌توان گفت:

مطالعه پدیده مجرمانه (جرم و انحراف)، شخصیت بزه‌کار و بزه‌دیده، حالت خطرناک و شیوه‌ها و روش‌های پیشگیری از وقوع جرم و همچنین اصلاح و درمان مجرمان و نیز مطالعه قوانین و مقررات نظام‌های حقوقی به منظور جرم‌زا نبودن مفاد آن، جزء مهم‌ترین موضوعات جرم‌شناسی به شمار می‌آیند.

۱-۱-۳ اهداف و فواید جرم‌شناسی

- **اهداف:** به‌طور کلی مرور هدف‌های هر دانشی، توجیه گر حضور آن و مبین مقصود نهایی آن علم است. یکی از دلایلی که وجود جرم‌شناسی را به مثابه علمی مستقل در کنار دیگر رشته‌های علوم جنایی توجیه می‌کند، اهداف آن است. اهداف جرم‌شناسی تشریح‌کننده نیازهای جامعه بشری به این رشته مطالعاتی است. توجه ما را به این نکته جلب می‌کند که اگر جرم‌شناسی نبود چه خلأهایی می‌توانست کارایی علوم جنایی را تهدید کند. برای تشریح اهداف جرم‌شناسی، نظرات متفاوتی ارائه شده است.^۲ با وجود این، موارد زیر را می‌توان به‌عنوان مهم‌ترین اهداف کاربردی جرم‌شناسی برشمرد:

 ۱. دست یابی به یک روش مطلوب جهت مهار، کاهش و پیشگیری از رفتارهای مجرمانه، از طریق اصلاح قوانین جزایی، دستگاه پلیسی و نظام عدالت کیفری.

1. Critical Criminology.

۲. به‌عنوان مثال دکتر نجفی ابرندآبادی چهار هدف برای جرم‌شناسی در نظر گرفته‌اند که عبارت است از: ۱. کمک به تحول قوانین کیفری ۲. درک پدیده مجرمانه به منظور پیشگیری بهتر از ارتکاب آن ۳. درک مجرمانه منظور درمان و اصلاح و مداوای بهتر آن‌ها ۴. بهبود کارایی نظام کیفری (نجفی ابرندآبادی، علی حسین، ۱۳۸۳، مباحثی در علوم جنایی (تقریرات درس جرم‌شناسی) به کوشش شهرام ابراهیمی، تهران بی نام، جلد ۱، ص ۵۶۲) یا نویسنده دیگری اهداف جرم‌شناسی را ۱. پیشگیری ۲. شناخت بزه‌کار (پرونده شخصیت) ۳. دگرگون کردن روش‌های سنتی ۴. گسترش دادگری (عدالت) بر می‌شمارد (مظلومان، رضا، جرم‌شناسی، کلیات، جلد ۱، چاپ دوم، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۶، ص ۸۰-۵۱)

۲. اتخاذ ساز و کارهای پیشگیری از وقوع جرم از طریق محیط اجتماعی و تغییر در موقعیت‌های جرم‌زا.

۳. اتخاذ روش‌های مناسب جهت اصلاح رفتار بزهکار در راستای جلوگیری از تکرار جرم.

۴. یافتن روش‌های مؤثر حمایت و پیشگیری از بزه‌دیدگی با توجه به نقش بزه‌دیده در وقوع جرم.

• **فواید جرم‌شناسی:** هدف‌های هر دانشی، گویای فواید آن نیز هست. دست کم سه فایده کلی را می‌توان برای جرم‌شناسی برشمرد:

۱. **شناخت صحیح پدیده مجرمانه به منظور اتخاذ واکنش مناسب در قبال آن**
هنگامی می‌توان بهترین واکنش را در برابر پدیده مجرمانه اتخاذ نمود که شناخت همه‌جانبه‌ای نسبت به آن وجود داشته باشد. زیرا جرم یا انحراف، محصول عوامل متعددی است. برداشت سطحی و غیرعلمی از این موضوعات مرکب و چندوجهی، موجب اشتباه در تشخیص دلایل شکل‌گیری جرم می‌شود. از این رو، جرم‌شناسان سعی دارند همواره علاوه بر تعریف جرم، به شرح اوضاع و احوال منجر به ارتکاب جرم و شرایط تسهیل‌کننده وقوع آن نیز بپردازند که در این رهگذر مطالعه بزه‌دیده جرم، شخصیت مجرم و نیازهای او بسیار اهمیت می‌یابد.

فرض کنید در یکی از کوچه‌های شهر، فردی مورد دستبرد چند کیف قاپ قرار می‌گیرد. در این مورد، جرم‌شناس فقط به عمل سرقت نگاه نمی‌کند، بلکه به شرایط محل وقوع جرم از نظر روشنایی یا خلوتی، وضعیت ظاهری بزه‌دیده و طرز نگهداری و حمل کیف، عوامل مؤثر در سرقت نظیر فقر، بیماری، محیط ناسالم، اعتیاد بزهکار، زمان وقوع جرم اعم از شب یا روز بودن، خلوت بودن یا نبودن محل وقوع جرم هم توجه می‌کند. این نوع دقت‌ها باعث می‌شود علاوه بر راهنمایی نظام عدالت کیفری به تعیین و اجرای مجازات مناسب در قبال عمل بزهکاران، مکان‌های احتمالی وقوع جرم و ناامن نیز شناسایی و ایمن‌سازی شده، از وقوع احتمالی بزهکاری پیشگیری شود.

۲. تبیین علمی وقایع جنایی با استفاده از آمار جنایی

آمار جنایی غیر از آمار رسمی است. در آمار جنایی، رقم جرایم واقعی نشان داده می‌شود و به همین دلیل، در برخی کشورها، مراجع رسمی معمولاً آمار رسمی جرایم را منتشر می‌کنند

و تمایلی به انتشار آمار جنایی ندارند. چون در این صورت، عملکرد ضعیف خود را در مهار جرم اعلام کرده‌اند. علاوه بر این، شمار زیادی از بزه دیدگان بنا به دلایلی از قبیل؛ ترس از آبرو و بروز درگیری و اختلاف، چندان تمایلی به افشای جرایم علیه خویش یا دخالت دستگاه قضایی ندارند. مضافاً اینکه تحولات اجتماعی و پیشرفت‌های علمی موجب زایش انواع جرایم نو در کنار جرایم سنتی گردیده و بدلیل عدم آشنایی مردم معمولاً در مراجع قضایی ثبت نمی‌گردد. جرایم آپارتمانی^۱ یک نمونه از این موارد است که در مقابل جرایم خیابانی^۲ خشونت بار، قرار دارند. رسالت جرم‌شناس این است که با استفاده از روش‌های علمی به تبیین وقایع و آمار جنایی پرداخته تا در نهایت به ترسیم «سیما یا نیمرخ جنایی»^۳ و محو یا کمرنگ شدن «رقم سیاه جرایم»^۴ دست یابد.

۱. جرایم آپارتمانی (Suite crime) که در سال‌های اخیر شاهد فزونی مصادیق آن هستیم به وقوع مجموعه ای از جرایم غیر قابل مشاهده و عمدتاً مخفیانه گفته می‌شود که نشان دهنده ی نوع خاصی از جرم و جنایت هستند و هدف اصلی مرتکبان آن‌ها مخفی نگه داشتن آن جرایم و گزارش نکردن آن‌هاست. خصوصیات کلی این جرایم عبارت‌اند از: بدون بزه دیده بودن جرایم، وقوع در محیط‌های بسته به اقتضای شغل و حرفه و سبک زندگی، بالا بودن رقم سیاه آن‌ها، توانایی پنهان شدن، وضعیت خاص بزه دیده (از قبیل ضعف بدنی، مشکلات روحی و روانی، پیری، صغر سن، زنانگی و ناتوانی)، رضایت به ارتکاب جرم، ابتدا بر حيله و نیرنگ و تزویر (اسماعیل هادی تبار، و رحمت‌الله رضایی، مقاله چالش‌های فراروی سیاست جنایی تقنینی ایران در میانجی‌گری کیفری از جرایم آپارتمانی، چاپ در کنگره ملی پژوهش‌های کاربردی علوم انسانی، اسلامی، ۱۳۹۳)

2. Street crime.

۳. ترسیم نیمرخ جنایی (Criminal/ offender Profiling) یک ابزار رفتاری و تحقیقاتی است که با هدف کمک به مأموران تحقیق برای پیش‌بینی دقیق رفتار و ترسیم خصوصیات مجرمان طراحی شده است. این فن که با نام‌های ترسیم نیمرخ شخصیت جنایی، ترسیم نیمرخ جرم‌شناختی و ترسیم نیمرخ رفتاری نیز شناخته می‌شود بر مبنای تجزیه و تحلیل ماهیت جرم و شیوه ارتکاب آن، جنبه‌های گوناگون شخصیت مجرم و عوامل مؤثر بر تصمیم‌گیری وی در حین ارتکاب جرم و پس از آن قرار دارد. این اطلاعات با جزئیات مربوط و شواهد فیزیکی ترکیب شده و در مقایسه با خصوصیات انواع شخصیت موردنظر و ناهنجاری‌های روانی، ترسیم‌کننده نمایی عملی از مجرم و نحوه رفتار وی می‌باشد. عملکرد مذکور می‌تواند با استفاده از آمار جنایی تهیه شده در مورد افراد و در مقیاس کوچک تر در سطوح کلان و در یک محدوده جغرافیایی وسیع مانند یک شهر یا کشور صورت گیرد که در این صورت، ویژگی‌های بزهکاری را در آن منطقه ترسیم می‌کند.

(محسنی، همان، ص ۷۰؛ ریموند گسن، جرم‌شناسی نظری، ترجمه مهدی کی‌نیا، انتشارات مجد، تهران، چاپ سوم، ص ۸۳ به بعد)

۴. آمار سیاه جرایم (Dark Figure/ Black Number of Crime) که رقم مخفی جرم نیز خوانده می‌شود برای توصیف میزان جرایم گزارش نشده یا غیر مکشوف مورد استفاده قرار می‌گیرد. آمار سیاه نشان دهنده نسبت میزان بزهکاری حقیقی و بزهکاری قانونی یا قضایی است. منظور از بزهکاری واقعی یا حقیقی، تمام جرایمی است که در یک زمان معین و مکان معین اتفاق می‌افتد، اعم از جرایمی که کشف شده یا کشف نشده‌اند. (مهدی کی‌نیا، روان‌شناسی جنایی، جلد دوم، تهران، انتشارات رشد، چاپ دوم، ۱۳۸۸، ص ۸۶).

۳. نگرشی جامع به معضلات و مسائل جامعه

فایده سوم این است که این دانش ترکیبی و نخواستسته سعی می‌کند، نگاه همه‌جانبه‌ای به پدیده مجرمانه بیافکند تا واکنش منطقی و صحیحی را در برابر جرم اتخاذ نماید. اگر به مدد این نگرش موشکافانه و چند بعدی جرم‌شناسانه بتوان معضلات اجتماعی را نیز تحلیل کرد، یافتن راهی برای برون رفت از آن‌ها دور از انتظار نخواهد بود. بر اساس این نگرش، می‌توان به حالت خطرناک کودکان مشغول به کار در شهرها توجه نمود. بایستی حمایت از کودکان کار، را در جهت پیشگیری از ارتکاب جرایم احتمالی آینده از حاکمیت خواستار شد. همچنین تغییر نگرش جامعه به مفهوم اعتیاد مثال دیگری در این مورد است. در حال حاضر مثل سابق، معتاد را نباید مجرم دانست بلکه او بیمار تلقی می‌شود. اینکه به جای حذف و سرکوب معتاد باید او را مداوا کرد، بر اساس داده‌های جرم‌شناسی حاصل آمده است.

۱-۱-۴ ویژگی‌های دانش جرم‌شناسی

این رشته نوظهور ترکیبی از علوم جنایی است. ویژگی‌های متمایزی از دیگر رشته‌های علوم جنایی مخصوصاً حقوق جزا دارد. نظیر فراقانونی بودن، فراملی بودن و انحصاری بودن موضوع آن.

• **فراقانونی بودن جرم‌شناسی:** از خصوصیات بارز و اصلی حقوق جزا، حاکمیت اصل قانونی بودن است. به طور کلی حقوق جزا، وابسته به متون قانونی است، به گونه‌ای که در حقوق جزا «اصول قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها»، قاعده‌ای اساسی در قانون اساسی^۱ ماست. زیرا همان طور که سزار بکاریا می‌گوید، هر شهروندی باید بداند چه موقع مجرم و چه موقع بی گناه است.^۲ بنابراین، حد و مرز مجرمیت و بی گناهی بر مبنای اصل قانون بودن جرایم و مجازات‌ها تعیین می‌شود.

اما جرم‌شناسی از این جهت با حقوق جزا متفاوت است. این رشته علمی، بدلیل جستجو در مورد عوامل پیدایش جرم، خود را با حصار قوانین جزایی محدود

۱. بر اساس اصل ۳۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، «حکم به مجازات و اجرای آن باید تنها از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون باشد.» همچنین طبق اصل ۱۶۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، «هیچ فعلی یا ترک فعلی به استناد قانونی که بعد از آن وضع شده است جرم محسوب نمی‌شود.»

۲. سزار بکاریا، رساله جرایم و مجازات‌ها، ترجمه محمدعلی اردبیلی، چاپ سوم، تهران، میزان، ۱۳۷۷، ص ۳۴

نمی‌سازد. زیرا در غیر این صورت، باید مثل قاضی نظاره گر ارتکاب جرم باشد و هر وقت عمل او را مشمول مواد قانون جزا بباید، اقدام به دستگیری و مجازات وی کند. پس قاضی همیشه چندین قدم از مجرم عقب می‌ماند. ولی جرم‌شناس سعی دارد پیش از ارتکاب جرم دست به کار شود. حال یا ارتکاب جرم را مانع شود یا دست‌کم، بزه‌دیده را از او دور سازد. پس جرم‌شناس معمولاً جلوتر از بزه‌کار اقدام می‌کند.

• **فراملی بودن جرم‌شناسی:** از نگاه حکومت‌ها حقوق جزا همیشه ابزاری است که با آن می‌توان به سرکوب مجرمان و مهار و کنترل انحرافات و جرایم در جامعه پرداخت و نظم عمومی و مصالح جمعی را با سستی‌ترین شکل واکنش که همان کیفر است، تامین کرد. ماده ۳ قانون مجازات اسلامی بر اصل سرزمینی بودن قوانین کیفری تاکید دارد.^۱ اما مطالعات جرم‌شناسی برعکس حقوق جزا اصلاً محدود به قلمرو مرزهای جغرافیایی هیچ کشوری نیست. زیرا جرم پدیده‌ای نیست که بتوان برای آن مرزی تصور کرد. به همین جهت است که علم جرم‌شناسی ابتدا با ظهور افکار سزار لمبروزو، انریکو فری و گاروفالو در نیمه دوم قرن نوزدهم در ایتالیا متولد شد. سپس قلمرو مرزهای جغرافیایی کشورها را در نوردید. ابتدا افکار این دانشمندان و اندیشمندان دیگری که بنیانگذاران مکاتب جامعه‌شناسی جنایی بودند، از اروپا وارد قلمرو سایر کشورها و خصوصاً کشورهای آمریکای شمالی شده و در طول چند دهه و هم اکنون مورد توجه قانونگذاران کیفری دنیا قرار گرفته است. پس می‌توان گفت که جرم‌شناسی ممکن نیست خود را محدود به مرزهای سرزمینی کند و به اصول خلل‌ناپذیر حقوق جزا نظیر اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها وفادار بماند. با توسعه بزهکاری در سطح بین‌المللی و گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات و درنوردیدن مرزهای جغرافیایی با کمک فضای سایبری، ضرورت مطالعات فراملی جرم‌شناسی بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود. توسعه فعالیت‌های جرم‌شناسی در سطح بین‌المللی ایجاب می‌کند، جرم‌شناسی جهانی شده^۲، ضمن انجام تحقیقات و مطالعات در سطح بین‌المللی، راه حل‌های بین‌المللی، در قبال پدیده بزهکاری ارائه نماید.

۱. ماده ۳ قانون مجازات اسلامی: قوانین جزایی ایران درباره کلیه اشخاصی که در قلمرو حاکمیت زمینی، دریایی و هوایی جمهوری اسلامی ایران مرتکب جرم شوند اعمال می‌شود مگر آنکه به موجب قانون ترتیب دیگری مقرر شده باشد.

• **انحصاری بودن موضوع جرم‌شناسی:** این ویژگی به این معناست که مطالعه علل پیدایش جرم در انحصار جرم‌شناسی است. زیرا تنها با این علم است که می‌توان عمل مجرمانه را علت‌شناسی نمود و به بررسی علل پیدایش و تکوین جرم از فکر تا عمل مجرمانه پرداخت. رسالت و هدف اساسی جرم‌شناسی عبارتست از دو امر؛ علت‌شناسی جنایی و مبارزه با بزهکاری.

در دانش جرم‌شناسی، مقصود از جرم، اعم از جرم و انحراف است. بنابراین موضوع مطالعه جرم‌شناسی، انحرافات را نیز در بر می‌گیرد. نباید جرم‌شناسی را با آسیب‌شناسی اجتماعی یکی فرض کرد. زیرا این دو رشته ضمن داشتن اشتراکات در بعضی حوزه‌ها با هم تفاوت‌های محسوسی دارند؛ علم آسیب‌شناسی اجتماعی قلمروی متفاوت از جرم‌شناسی را دارد. به دیگر سخن، اعمال نامطلوب اجتماعی از نگاه جامعه‌شناسان و جرم‌شناسان به دو دسته جرایم و انحرافات تقسیم می‌گردند. جرایم به دلیل مخالفت با ارزش‌های مورد احترام جامعه، دارای کیفر قانونی است ولی انحرافات اجتماعی یا کجروی آن دسته از رفتارهایی است که با فاصله گرفتن از معیارهای اخلاقی، عرفی و آداب و سنن حاکم بر جامعه دوام و استمرار هنجارهای جامعه را تهدید می‌کنند. همچون؛ ولگردی، تکدی‌گری، سیگار کشیدن نوجوانان. در این میان، قانونگذاران تنها انحرافات خطرناک‌تر را جرم‌انگاری خواهند کرد، نظیر تکدی‌گری یا ولگردی. گرچه آن‌ها ممکن است در برخی مواقع به حال اجتماع مضر نباشند، ولی زمینه ارتکاب جرایم دیگری نظیر سرقت، توزیع مواد مخدر و فحشا را فراهم می‌کنند. از این رو، موضوع جرم‌شناسی نه تنها مطالعه علل پیدایش این نوع انحرافات، بلکه پیشگیری، مهار یا کاهش آن‌ها را نیز در بر می‌گیرد.

• **انتقادی بودن جرم‌شناسی:** یکی دیگر از خصوصیات مهم این دانش را می‌توان انتقادی بودن آن دانست. این به این معناست که جرم‌شناسان برخلاف سابق، دیگر به نظام جزایی حاکم بر کشورها خوشبین نیستند و همیشه سعی دارند به نقد ابزار مبارزه علیه جرم پردازند. این انتقاد به این صورت است که جرم‌شناس معمولاً با مطالعات میدانی، در خصوص علل پیدایش جرم و ارائه راهکارهایی برای شناسایی علل وقوع جرم، سعی دارد وضعیت موجود حقوق جزا را در جهت مطلوب تغییر دهد.

دانستن این نکته خالی از لطف نخواهد بود که در پایان دهه ۱۹۶۰ میلادی، جرم‌شناسی انتقادی با رویکردی اصیل و نو، ظهور یافت. این شاخه از جرم‌شناسی، عمدتاً متأثر از افکار مارکسیستی و سیوسیالیستی و نیز نظریه‌های مختلف جامعه‌شناسی کیفری مانند برجسب زنی بود. نظریه پردازان جرم‌شناسی انتقادی، جرم را ثمره کنترل اجتماعی می‌دانست. بسیار تلاش نمودند تا مداخله رسمی دولت را به ویژه در امور کیفری کاهش دهند. به اعتقاد پیروان این نظریه، نهادهای عدالت کیفری نظیر دستگاه قانونگذاری، دستگاه قضایی (مانند: دادسرا، پلیس، سازمان زندان‌ها) که عهده دار واکنش علیه جرم هستند در بسیاری از مواقع، خود، عامل جرم‌زا تلقی می‌شوند. تلاش‌های این دسته از جرم‌شناسان تأثیر مثبتی بر قوانین جزایی ماهوی گذاشت. بعد از آن بود که قانونگذاران کوشیدند تا مداخله رسمی به ویژه کیفری خود را، در برخورد با پدیده مجرمانه کاهش دهند. امری که خود را در قالب‌هایی نظیر به رسمیت شناختن هر چه بیشتر میانجی‌گری و سازش و مصالحه نشان داد. رفته رفته الگوی جدیدی از عدالت یعنی «عدالت ترمیمی»^۱ و^۲، در برابر عدالت تنبیهی کلاسیک شکل گرفت.

۱-۱-۵ جایگاه جرم‌شناسی

جرم‌شناسی از آغاز قرن بیستم، به عنوان یک رشته مطالعاتی تخصصی مستقل به تدریج در سطح بین‌الملل و ملی، جایگاه آموزشی و مطالعاتی خاص خود را پیدا کرد. امروزه در اغلب کشورها، جرم‌شناسی و رشته‌های مرتبط با آن، از جمله؛ جامعه‌شناسی جنایی، روان‌شناسی جنایی، روان‌پزشکی جنایی، زیست‌شناسی جنایی، کیفرشناسی، سیاست جنایی، جامعه‌شناسی کیفری، به اقتضای نظام حقوقی آموزشی آن‌ها، یا در دانشکده‌های حقوق یا در دانشکده‌های علوم اجتماعی و گاه جرم‌شناسی بالینی - در دانشکده‌های پزشکی تدریس می‌شود. حتی در بسیاری از کشورها موسسه جرم‌شناسی به صورت یک نهاد آموزشی - پژوهشی مستقل یا وابسته به دانشکده حقوق یا دانشکده علوم اجتماعی تأسیس شده است. این موسسه‌ها در حقیقت، مکمل آموزش جرم‌شناسی در دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری به شمار می‌روند.^۳ از بین

1. Restorative justice.

۲. رک به تعریف عدالت ترمیمی، گفتار دوم از مبحث اول (موضوع جرم‌شناسی)

۳. علی حسین نجفی ابرندآبادی، حسین غلامی، مقاله آسیب‌شناسی آموزش و پژوهش جرم‌شناسی در ایران، مجله تخصصی الهیات و حقوق، تابستان ۱۳۸۵، شماره ۲۰، ص ۲۷-۲۵